

ग्रामीण भागातील महाविद्यालयीन ग्रंथालयासाठी एन.डी.एल.आय. क्लब महत्वाचे साधन : एक अध्ययन

डॉ. अनिल भोयर

ग्रंथपाल

श्री. गोविंदराव मूनघाटे महाविद्यालय,
कुरखेडा

सार : भारतातील शिक्षणाच्या सतत विकसित होत असलेल्या भागामध्ये लँडस्केपमध्ये, डिजिटल ग्रंथालये उदयास आली आहेत. ज्ञानाचे लोकशाहीकरण करण्यासाठी अपरिहार्य संसाधने, नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI) या उत्क्रांतीचा पुरावा म्हणून उभा आहे, ग्रामीण भागात शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थी, शिक्षक, संशोधक यांच्यासाठी एक विशाल भांडार प्रदान करतो. देशभरातील विद्यार्थ्यांसाठी सहा लाखाहून अधिक सामग्रीचा समावेश असलेले भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाद्वारे नियंत्रित असलेले नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (एनडीएलआय) प्रतिनिधित्व करते.

सुलभ शिक्षणासाठी भारत सरकार आपली वचनबद्धता सिध्द करते. या संशोधन पेपरमध्ये धोरणात्मक भूमिका मांडली आहे. नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया च्याच एक भाग एन.डी.एल.आय क्लब हा आहे हा उपक्रम 2021 मध्ये सुरू करण्यात आला, विशेषतः शिक्षण सुलभता वाढवण्यासाठी भारतातील सर्व राज्यातील विद्यार्थ्यांसाठी एनडीएलआय तयार केलेला उपक्रम आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये मांडलेल्या चौकटीचा लाभ घेणे, NDLI क्लब क्रियाकलाप-आधारित शिक्षणासाठी, अधोरेखित करण्यासाठी नाविन्यपूर्ण व्यासपीठ म्हणून काम करीत आहे. धोरणात नमूद केलेल्या शैक्षणिक उद्दिष्टांसह अवकाशासंबंधीचा अभ्यास करतो .

नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (एनडीएलआय) क्लब उपक्रम हा भारतात शिक्षणाची उपलब्धता वाढविण्यासाठी एक उत्प्रेरक पोहोच मॉडेल म्हणून काम करतो, जो राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (एनईपी) २०२० शी सुसंगत आहे. एन.डी.एल.आय क्लब क्रियाकलाप-आधारित शिक्षणासाठी व्यासपीठ म्हणून काम करतात, एनडीएलआयच्या विशाल डिजिटल संसाधनांचा वापर करून भारतातील शैक्षणिक दरी भरून काढतात. हा उपक्रम भारतात त्याच्या अद्वितीय भौगोलिक आणि सामाजिक-आर्थिक परिदृश्यामुळे विशेषतः महत्त्वाचा आहे. हा लेख विद्यार्थी आणि ग्रंथालयांना माहिती होण्यासाठी लिहिला आहे.

शब्द संज्ञा : सार, परिचय, उत्पत्ती, एन.डी.एल.आय (NDLI) क्लबची स्थापना, उद्दिष्टे, निष्कर्ष

परिचय :

नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया ही शिक्षण संसाधनांची एक आभासी भांडार आहे. हे केवळ शोध/ब्राउझिंग सुविधा असलेले भांडार नाही तर शिकणाऱ्या समुदायासाठी इतर अनेक सेवा देखील प्रदान करते. माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाद्वारे शिक्षणावरील राष्ट्रीय अभियानाचा (NMEICT) भाग म्हणून, भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाद्वारे हे प्रायोजित आणि मार्गदर्शन केले जाते. केंद्रित शोध सुलभ करण्यासाठी फिल्टर केलेले आणि संघटित शोध वापरले जाते. यामुळे विद्यार्थ्यांना कमीत कमी प्रयत्नात आणि कमीत कमी वेळेत योग्य संसाधन शोधता येते.

संपूर्ण इतिहासात, ग्रंथालयांनी अखंडपणे स्वतःला समाजाच्या फॅब्रिकमध्ये विणले आहे, ज्ञानाचे अनमोल भांडार म्हणून ते शिक्षणाचे बुरुज म्हणून उभे आहेत. शिक्षणाचे लोकशाहीकरण आणि सर्वांसाठी त्याची सुलभता सुनिश्चित करणे. जसजसे विज्ञान प्रगती करत आहे आणि सामाजिक-आर्थिक संरचना विकसित होत आहे. तसतसे लँडस्केप माहितीच्या प्रसारामध्ये गंभीर बदल होत आहेत. डेटाची घातांकीय वाढ आणि गरज तात्काळ प्रवेशासाठी डिजिटल ग्रंथालयाची वाढती मागणी अधोरेखित करते. नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI) समकालीन भारताच्या मागणीची पूर्तता करण्यासाठी तयार केलेली, शिक्षण सुलभतेसाठी राष्ट्राच्या वचनबद्धतेचा, एक दिवा म्हणून उभा आहे. भारताच्या आघाडीवर सेवा देत आहे. सर्वात मोठी डिजिटल ग्रंथालय स्थापन करण्याचा प्रयत्न, NDLI आपल्या लोकांसाठी शिक्षणाचे लोकशाहीकरण करण्याचे उद्दिष्ट आहे. सहा दशलक्षाहून अधिक सामग्रीचे तुकडे, NDLI ज्ञान प्रसारासाठी एक एकल व्यासपीठ प्रदान करते. (राष्ट्रीय डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया). जगभरातील डिजिटल ग्रंथालयाप्रमाणे, एन.डी.एल.आयचा प्रसार, लोकप्रियता आणि वापरकर्त्यांतील आव्हानांचा सामना करते जागरूकता स्थापनेपासून, एन.डी.एल.आय (NDLI) ने भारत सरकारच्या पाठिंब्याने विविध उपक्रम सुरू केले आहेत या अडथळ्यांना तोंड देण्यासाठी अनेक प्रयत्न सुरू आहे.

उत्पत्ती :

एन.डी.एल.आयची उत्पत्ती ही एक प्रेरणादायी कहाणी आहे. भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालय आणि माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाद्वारे शिक्षणावरील राष्ट्रीय अभियान (एनएमईआयसीटी) यांच्या सामूहिक दृष्टिकोनातून ती जन्माला आली. देशभरातील विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा पूर्ण करण्यासाठी सिंगल-विंडो सर्व सुविधेसह शिक्षण संसाधनांचे डिजिटल भांडार तयार करणे हे उद्दिष्ट होते. डिजिटल ग्रंथालय पोर्टलचा विकास एप्रिल २०१५ मध्ये पायलट प्रोजेक्ट (एनडीएलआय पीएच-१) म्हणून सुरू करण्यात आला. एनडीएलआय पीएच-१ ३० सप्टेंबर २०१७ पर्यंत चालला. पीएच-२ चा प्रारंभिक कालावधी १ ऑक्टोबर २०१७ ते ३१ मार्च २०२० पर्यंत होता परंतु कोविड-१९ साथीच्या आजारामुळे हा टप्पा ३१ मार्च २०२१ पर्यंत वाढविण्यात आला. मंत्रालयाने प्रकल्पाचा पीएच-३ सुरू केला आहे आणि त्याचा कालावधी १ एप्रिल २०२१ ते ३१ मार्च २०२६ आहे.

एन.डी.एल.आय (NDLI) क्लबची स्थापना :

एन.डी.एल.आय (NDLI) क्लबची स्थापना विशेष नाविन्यपूर्ण उपक्रमासहित २०२१ मध्ये करण्यात आली आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 सम्पूर्ण देशभरात लागू करण्याचा फायदा घेत, एन.डी.एल.आयने या डिजिटल ग्रंथालायाच्या व्यासपीठाचा प्रचार करण्याची आणि प्रमुख शिफारशी लागू करण्यात, शैक्षणिक संस्थांना मदत करण्याची संधी धोरणात नमूद केले आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ने विषय-केंद्रित आणि प्रकल्प-आधारित क्लब स्थापन करण्याची शिफारस केली आहे.

उद्दिष्टे :

या पेपरचे उद्दिष्ट राष्ट्रीय विकास, अंमलबजावणी आणि प्रभाव तपासणे आणि त्याचे विश्लेषण करणे आहे. संपूर्ण भारतातील महाविद्यालयावर लक्ष केंद्रित करून डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI) क्लब. विशिष्ट उद्दिष्टे खालील दिलेली आहेत:

बदलासाठी उत्प्रेरक म्हणून NDLI क्लब :

सुलभता :

एनडीएलआय क्लब पारंपारिक ग्रंथालये किंवा शिक्षण संसाधनांची उपलब्धता नसलेल्या विद्यार्थ्यांना आणि शिक्षकांना पाठ्यपुस्तके, लेख, विडिओ आणि बरेच काही यासह शैक्षणिक सामग्रीच्या विस्तृत भांडारात प्रवेश प्रदान करतात.

क्रियाकलाप-आधारित शिक्षण :

क्लब क्रियाकलाप-आधारित शिक्षण अनुभव सुलभ करतात, राष्ट्रीयशैक्षणिक धोरण 2020 च्या अनुभवात्मक शिक्षण आणि कौशल्य विकासावर लक्ष केंद्रित करतात.

डिजिटल दरी भरून काढणे :

डिजिटल संसाधनांमध्ये प्रवेश देऊन आणि डिजिटल साक्षरतेला प्रोत्साहन देऊन, एन.डी.एल.आय क्लब भारतातील अनेक भागांमध्ये अस्तित्वात असलेली डिजिटल दरी भरून काढण्यास मदत करतात.

सहकार्याला चालना देणे :

एनडीएलआय क्लब विद्यार्थी, शिक्षक आणि संस्थांमध्ये सहकार्य आणि ज्ञानाची देवाणघेवाण करण्यास प्रोत्साहन देतात, ज्यामुळे एक जीवंत शिक्षण परिसंस्था निर्माण होते.

समग्र विकासाला चालना देणे :

हा उपक्रम पारंपारिक शैक्षणिक शिक्षणाच्या पलीकडे जातो, विविध प्रकारच्या शिक्षण संसाधने

आणि संधीमध्ये प्रवेश प्रदान करून समग्र विकासाला चालना देण्याचे उद्दिष्ट ठेवतो.

अद्वितीय आव्हाने :

भारतातील पायाभूत सुविधा, कनेक्टिव्हिटी आणि सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीशी संबंधित अद्वितीय आव्हानांचा सामना करावा लागतो, ज्यामुळे दर्जेदार शिक्षण मिळण्यास अडथळा येऊ शकतो.

महाविद्यालयांची भूमिका :

भारतातील महाविद्यालये एनडीएलआय क्लबच्या सहभागाला चालना देण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात, ज्यामुळे शिक्षणाच्या डिजिटल परिवर्तनाचे नेतृत्व करण्यासाठी सार्वजनिक संस्थांची क्षमता अधोरेखित होते.

अनुकूलित दृष्टिकोन :

एनडीएलआय क्लब उपक्रम भारतातील विविध समुदायांच्या विशिष्ट गरजा आणि संदर्भानुसार तयार केला जाऊ शकतो, ज्यामुळे त्याची प्रभावीता आणि प्रासंगिकता सुनिश्चित होते.

निष्कर्ष :

नॅशनल डिजिटल लायब्ररी ऑफ इंडिया (NDLI) लोकशाहीकरणातील एक महत्त्वाचा उपक्रम म्हणून उदयास आली आहे. शिक्षण, ते सर्व नागरिकांसाठी प्रवेशयोग्य बनवण्याचे उद्दिष्ट आहे. ६,००,००० लक्ष सामग्री एन.डी.एल आय. या डिजिटल ग्रंथालयाकडे उपलब्ध आहे. मुक्त शिक्षणासाठी भारत सरकार प्रयत्न करित आहे. एन.डी.एल आय. क्लबची स्थापना ही एक उल्लेखनीय कामगिरी आहे.

2021 मध्ये, शैक्षणिक संसाधनांसह विद्यार्थ्यांच्या हितसंबंधांना जोडण्यासाठी एन.डी.एल आय क्लब सुरु करून विविध कार्यक्रमांचे आयोजन केंद्रीय क्लब आणि महाविद्यालयीन क्लब कार्यक्रमांचे आयोजन करित आहे. उल्लेखनीय म्हणजे, भारतातील ६००० पेक्षा जास्त उच्चसंस्थांनी एन.डी.एल आय. क्लब सदस्यत्व स्वीकारले आहेत, ज्यात देशभरातील विविध उपक्रमात सदस्य विद्यार्थी, सदस्य प्राध्यापक सहभागी होत आहेत.

शैक्षणिक उपक्रमांमधील बारकावे, एनडीएलआय क्लबला चालना देण्यासाठी महाविद्यालयांनी जास्तीत जास्त प्रमाणात क्लब मध्ये सहभागी होऊन महाविद्यालयांनी ग्रंथालयाच्या वापर करावा. भारताच्या विविध भू-भागामध्ये शिक्षणाचे लोकशाहीकरण सुनिश्चित करणे. एन.डी.एल आय. क्लबचा उपक्रम प्रवेशयोग्य शिक्षणाला आकार देण्यासाठी डिजिटल ग्रंथालयाच्या परिवर्तनीय शक्तीचे प्रतीक आहे, भारताच्या शैक्षणिक भविष्यात एन.डी.एल आय. क्लब निर्णायक भूमिका पार पाडत आहे. एन.डी.एल आय. क्लबचे, त्यांच्या निरंतर वाढीसाठी आणि प्रभावासाठी ब्लू प्रिंट प्रदान करते. जसे एन.डी.एल आय. क्लब सुरु आहेत, विकसित होत आहेत, ते प्रवेशयोग्य शिक्षणाच्या भविष्याला आकार देण्यासाठी वाढत्या

प्रमाणात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावण्यास तयार आहेत .

संदर्भ सूची :

- सर्वोत्तम सराव. [http://en.wikipedia.org/wiki/ Best_practices](http://en.wikipedia.org/wiki/Best_practices) वर उपलब्ध
- कुलकर्णी, S.A. कॉलेज लायब्ररीतील सर्वोत्तम पद्धती. वर राष्ट्रीय चर्चासत्र बदलत्या युगातील ग्रंथालय आणि माहिती सेवा, 22-23 जानेवारी 2009.
- NAAC- ग्रंथालय आणि माहिती सेवांमधील सर्वोत्तम पद्धती, केस सादरीकरणे, सर्वोत्तम पद्धतींची मालिका- NAAC-2006.
- गुरव शिवाजीराव डी. (जानेवारी 2015): सर्वोत्तम पद्धती विकसित आणि स्वीकारल्या गेल्या शैक्षणिक ग्रंथालये, यूजीसी प्रायोजित राष्ट्रीय परिषदेची कार्यवाही 21 व्या शतकातील ग्रंथपाल, शिस्वर (एमएस) : चांदमल ताराचंद बोरा कॉलेज; 9 - 10 जानेवारी 2015,
- website : <https://nlist.inflibnet.ac.in/index.php>
- website : <https://ndl.iitkgp.ac.in/>